

UVOD

Globalizacija predstavlja kompleksan set procesa. Ona ne znači samo “odvlačenje” moći ili uticaja iz lokalnih zajednica i nacija prema globalnoj areni, već takođe vrši uticaj i pritiske na lokalnu autonomiju. Globalizacija delimično briše granice nacionalnih država ali to nije suprotan proces zaštiti kulture i tradicije svakog naroda. Zemlje koje se uveliko nalaze na talasima globalizacije, ozbiljno su shvatile neophodnost prilagođavanja unutrašnje ekonomske i političke strukture uslovima globalizacije. Cilj tih prilagođavanja je obezbeđivanje maksimalne prednosti i koristi za svoju ekonomiju i državu u celini u uslovima globalnog sveta, kada iste ciljeve pred sebe postavljaju i druge konkurentske države. Značaj koji u savremenom društvu imaju multinacionalne i transnacionalne korporacije direktno se odražava na nacionalne ekonomije. Suverenitet nacionalne države iščezava, a autoritet se izmešta naviše – ka nadnacionalnim strukturama. Prilagođavanje globalizaciji svetske privrede nameće potrebu svim zemljama sveta za intenzivnije uključjenje u svetske tokove, što podrazumeva razmenu roba, usluga, rada i kapitala. U takvim okolnostima, povećanje izvoza je jedan od najbitnijih uslova za povećanje privredne aktivnosti jedne zemlje. Međunarodni ekonomski odnosi, koji su povezali nacionalne ekonomije, formirali su svetsko tržište. Ako jedna zemlja ima razvijeniju ekonomiju, ona se uspešnije uključuje u svetsko tržište. Svetsko tržište ne vrši samo ekonomsko povezivanje nacionalnih ekonomija u jednu strukturnu celinu, nego istovremeno održava i razotkriva razlike i suprotnosti koje u svetu postoje. Da bi učestvovala na svetskom tržištu, preduzeća i zemlje treba da budu konkurentnija u odnosu na ostale učesnike.

Otvaranje prema stranim investitorima je predstavljalo jedan od bitnih preduslova povratka evropskih tranzicionih zemalja u okvire globalno dominantnog, tržišnog sistema privređivanja, kao i uspešan odgovor na izazove strukturnog prilagođavanja. U prvoj polovini devedesetih, u mnogim evropskim tranzicionim zemljama često je postavljano pitanje efikasnosti priliva stranog kapitala. Postojao je, naime, strah od negativnih uticaja stranih direktnih investicija, i to prevashodno usled gubitka suvereniteta (preterane – nekontrolisane zavisnosti od stranog kapitala), mogućnosti plasmana špekulativnog kapitala i enormnog rasta uvoza kao posledice uvozno zavisnih multinacionalnih kompanija. Vremenom je, međutim, preovladao stav da su pozitivni efekti u praksi znatno zastupljeniji od negativnih. Tako su ove zemlje, nakon početnog skepticizma, već sredinom devedesetih počele međusobno da se takmiče u stvaranju što povoljnijeg

investicionog ambijenta u cilju privlačenja što većeg iznosa stranih investicija. Evropska unija je, usled blizine i velike ekonomske moći, u značajnoj meri oblikovala politiku i ekonomiju evropskih tranzicionih zemalja. Najveći dobitnici bile su one zemlje koje su sledile put liberalnih reformi. Evropski integracioni sporazumi su, mada ograničeni na trgovinu, i nevezano za to da li u svom sastavu imaju specijalne klauzule o tretmanu stranih investicija, uvećali kredibilitet vlada u evropskim zemljama u tranziciji sa aspekta privrženosti reformama i usmerenosti ka otvaranju njihovih privreda. Sporazumi su do 1998. godine sadržali i posebne mere koje su dozvoljavale tranzicionim zemljama centralne Evrope da umanjuju carine tako što su izvoznicima na tržište EU refundirane carine koje su platili na uvozne inpute. Ova mera je, dakle, predstavljala ekstra olakšicu za privlačenje stranih direktnih investicija u tranzicione zemlje, pa će, s tim u vezi, evropski integracioni sporazumi u tezi biti posebno analizirani.

Razlozi za reformu trgovinskog sistema su široko diskutovani među kreatorima ekonomske politike. Zajedničko je mišljenje da liberalizacija vodi efikasnijoj alokaciji i korišćenju resursa, jer se domaća privreda izlaže disciplini svetskog tržišta i uticaju savremene tehnologije. Zbog toga se očekuje da povećana liberalizacija može poboljšati perspektive rasta privreda zemalja u razvoju posmatrano na srednji rok. Međutim, često se ističe da brza liberalizacija uvoza može prouzrokovati platnobilansne teškoće i dislokacije u privredi, ukoliko nije kombinovana sa efektivnim merama za povećanje konkurentnosti i unapređenje izvoza.

Liberalizacija trgovine između Evropske unije i zemalja u tranziciji dovela je do značajnog rasta izvoza iz zemalja u tranziciji na tržište EU. Zemlje u tranziciji su relativno brzo sklopile ugovore o pridruživanju sa EU. Ovi ugovori su bili asimertični jer su zemlje EU ubrzano otvorile svoje tržište za industrijske proizvode pridruženim članicama, dok su ove druge imale određeni period u kome su postepeno smanjivale svoje carine. Različito su tretirani poljoprivredni i neki osetljivi industrijski proizvodi. Tako su carine za poljoprivredne proizvode na obe strane sporije smanjivane. U krajnjoj liniji, liberalizacija je tekla relativno brzo, a 2000. godine carina više nije bilo. Kvote i druge necarinske barijere su ukidane odmah po potpisivanju Evropskih ugovora. Posmatrano sa aspekta preferencijalnog pristupa zapadno-evropskom tržištu: EU je uticala na skraćivanje tranzicionog perioda tako što je ukinula carine i kvote na uvoz industrijskih proizvoda iz centralnoevropskih zemalja; naime, od 1997. godine, izvoznici industrijskih proizvoda iz ovih zemalja imaju bescarinski pristup tržištu Evropske unije. Sem za proizvođače u tranzicionim zemljama, ovakav režim izuzetno je povoljan i privlačan za potencijalne strane investitore koji žele slobodan pristup tržištu zemalja Evropske unije.

Savremena karakteristika međunarodnih ekonomskih odnosa je i rastući trend bilateralnih trgovinskih aranžmana, sa geografski udaljenim zemljama ili regionima, a takođe i uključivanje u preferencijalne trgovinske aranžmane, onih zemalja koje su godinama ostajale po strani ovih kretanja. Regionalne integracije imaju izuzetne benefite

kada nemaju isključivo unutrašnju orijentaciju, odn. kada su bazirane na nediskriminaciji, transparentnosti i komplementarnosti liberalizacije na klauzuli najpovlašćenije nacije. U traženju reciprociteta liberalizacije, države se mogu okretati na samo ka geografski bliskim zemljama i regionima, već i ka globalnom trgovinskom sistemu kao celini. Globalni pristup je u osnovi superiorniji, jer maksimizira broj inostranih tržišta i izbegava diskriminacije trgovinskih partnera.

Globalizacija finansijskih tržišta dovodi do rapidnog uvećanja iznosa kapitalnih transakcija što uz inflaciju i recesiju nameće potrebu centralizovanog nadgledanja, uslovljavajući tako razvoj novih informacionih tehnologija i sistema. Suština globalizacija finansijskih tržišta je denacionalizacija finansijskih transakcija, koje ne poznaju vremenske niti prostorne barijere. Međunarodne finansijske transakcije pojavljuju se u obliku elektronskih impulsa, što znači da je brzina njihovog prenosa ograničena samo računarskom transmisijom. Strane finansijske institucije postaju aktivni učesnici u institucionalnoj reformi jer su zainteresovani za poboljšanje kvaliteta informacija na finansijskom tržištu, jer kao autsajderi, nemaju pristup istim unutrašnjim informacijama kao što to imaju domaće institucije. Da bi zemlje u razvoju postale učesnici globalne oligopolističke konkurencije, neophodno je da njihove korporacije budu u stanju da ponude proizvode i usluge na nivou svetskih standarda. Samo u tom slučaju domaća preduzeća mogu da se uključe u proizvodne i prometne lance moćnih svetskih TNK. Na nerazvijenim tržištima, preduzeća su sklona i upućena na diversifikaciju kroz diversifikaciju ponude, a na razvijenim tržištima diversifikacija se realizuje kao diversifikacija portfolija. Na razvijenim tržištima diversifikacija se sprovodi efikasnije, jer postoji dobra informisanost, uređen ambijent i mobilnost kapitala, što minimizira transakcione troškove i otvara brojne strateške i operativne pogodnosti. Strane direktne investicije (SDI), u uslovima rastuće liberalizacije međunarodnih trgovinskih i kapitalnih tokova, sve više dobijaju na značaju kao efikasan način da se ostvari održiva konkurentna prednost na svetskom tržištu. Reč je ne samo o međunarodnim ekonomskim transakcijama, već o kompleksnim ekonomskim aktivnostima koje prevazilaze granice nacionalnih ekonomija i imaju značajan uticaj na usmeravanje ekonomskog razvoja pojedinih zemalja, kao i njihovu integraciju u širi globalni prostor na regionalnoj odnosno globalnoj osnovi.

Zemlje u razvoju čije ekonomije nisu dostigle nivo razvijenih, u međunarodnoj razmeni lošije prolaze, jer se iz njih preliva deo nacionalnog dohotka u razvijene zemlje. Istočnoevropske zemlje su ostvarile drastičnu promenu trgovinske strukture i praktično dobile novu ulogu u međunarodnoj podeli rada (od tradicionalnih izvoznica sirovina i proizvoda niže faze finalizacije, ove zemlje su tokom devedesetih višestruko povećale izvoz proizvoda više faze finalizacije). Od ključnog značaja za ovaj preokret je bila relativno brza liberalizacija, značajan priliv stranog kapitala prvo kroz privatizaciju a kasnije zahvaljujući povoljnoj institucionalnoj infrastrukturi. Izvoz ovih zemalja je danas

u velikoj meri izvoz multinacionalnih kompanija koje su sada njihovi rezidenti. Pored toga, izvoz većine zemalja u tranziciji na tržište EU je višestruko (i preko deset puta) veći od srpskog. S druge strane, zemlje koje nisu imale znatnije pomake u tranziciji i koje su mahom zadržale protekcionističku ekonomsku politiku imale su pad koeficijenta sličnosti i pad udela industrijskih proizvoda u izvozu.

Liberalizacija spoljne trgovine se obično sprovodi zajedno sa drugim merama ekonomske politike. U većini slučajeva ekonomisti potenciraju potrebu za stabilnim i nediskriminatornim deviznim sistemom, zdravom monetarnom i fiskalnom politikom i nekorumpiranom administracijom, kao minimumom koji je potreban da trgovinska liberalizacija bude uspešna na duži rok.

Ono što se u načelu očekuje kada se izvrši trgovinska liberalizacija je da dođe do usmeravanja slobodnih resursa ka sektorima koji ih mogu najbolje iskoristiti, odn. gde zemlja ima komparativne prednosti. Da li će jedna privreda iskoristiti šanse koje su otvorene trgovinskom liberalizacijom, zavisi od mnogih faktora, pre svega od ostalih ekonomskih politika, i načina kako proizvođači odgovaraju na ove signale. Preduzetnici se vrlo često susreću sa institucionalnim preprekama, kao i nedostatkom informacija i menadžerskih sposobnosti potrebnih za prilagođavanje izvozne ponude. U ekonomskoj regulaciji, kao formi državne intervencije pri imperfektnosti tržišta, sve više se napuštaju tradicionalni mehanizmi regulacije i vrši se prilagođavanje tržišnim uslovima poslovanja. Razlozi koji determinišu promene ekonomske regulacije su brojni – počev od razvoja novih tehnologija proizvodnje, zahteva i ekonomskih argumenata da će uvođenje konkurencije unaprediti efikasnost poslovanja, pritisaka potrošača koji smatraju da regulacija nije efikasan način zaštite i dr. Proces deregulacije doveo je do pojave novih formi i mehanizama regulacije čiji cilj više nije bio samo kontrola, nego usklađenje konkurencije i zaštita prava potrošača. Što se tiče pozicije u odnosu na STO, za zemlje u razvoju je mnogo značajnije pitanje kako da ostvare što bolju pregovaračku poziciju, i što brže prilagode svoje nacionalne ekonomije za što bezbolnije prihvatanje pravila i principa Svetske trgovinske organizacije, jer će na taj način i njihovi ključni razvojni i tranzicioni problemi biti brže i efikasnije rešavani. Važno je da se u pregovorima izdejstvuje poseban i povoljniji tretman i ostvari izuzimanje od određenih pravila i principa u oblasti trgovine, u skladu sa interesima pojedinih zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji.

U uslovima liberalizovanog tržišta, u cilju zaštite interesa potrošača neophodna je intervencija države preko regulatornih tela i nadležnih institucija. To se pre svega odnosi na zaštitu prava i interesa potrošača. Veći stepen liberalizacije domaćeg tržišta povećava rizik pojave nebezbednih i opasnih proizvoda, što direktno ugrožava prava potrošača. Potrošači su početni segment, ali i krajnji cilj svake poslovne aktivnosti. Kao takvi, oni bi trebalo da budu tretirani dostojanstveno, bez obzira da li kupuju proizvode ili koriste usluge direktno ili indirektno. Zaštita potrošača u modernim evropskim demokratijama zavisi i o načinu sprovođenja edukacije potrošača. Nedovoljna informisanost potrošača

neposredna je posledica dinamičnog i brzog širenja tržišta i pojave novih proizvoda i usluga. Proizvodi i usluge koje potrošač može da kupi na tržištu, povećali su se po količini i složenosti. Sve su to podaci koji ukazuju da je savremenom potrošaču teško da bude dobro informisan. Neadekvatnost proizvoda često se dovodi u vezu sa očekivanjima potrošača. Potrošači računaju sa daleko višim stepenom kvaliteta proizvoda nego ranije. Zaštita potrošača je neophodna za unapređenje privrede i društva, jer doprinosi podizanju nivoa kvaliteta života građana. Opšti cilj zaštite potrošača je: unapređenje kvaliteta života svih građana, ostvarivanje i zaštita osnovnih prava i interesa potrošača, uspostavljanje sistema i institucija zaštite potrošača i ravnopravne partnerske saradnje svih nosilaca zaštite potrošača. Jedan od osnovnih ciljeva i zadataka EU je zaštita zdravlja i sigurnost potrošača, zaštita njihovih ekonomskih interesa, informisanje, obrazovanje, kao i efikasno organizovanje potrošača.

Istraživanje u ovoj tezi treba da pruži odgovor na ključno pitanje - koji faktori su bili presudni za nastanak značajne razlike u nivou razvijenosti privreda EZT, i u kojoj meri su upravo liberalizacija tržišta, kvalitet investicionog okruženja i priliv stranih direktnih investicija uticali na uspeh vodećih zemalja regiona u poslednje dve decenije. U tom smislu biće detaljno analiziran uticaj stranih direktnih investicija na ekonomski rast EZT i unapređenje procesa prestrukturiranja, a pre svega na izvoz i konkurentnost. Navedene analize imaju za krajnji cilj identifikovanje faktora koji bi u Srbiji bili od suštinskog značaja za unapređenje investicionog okruženja u narednom periodu. Tokom protekle decenije, SDI u EZT svakako nisu imale podjednak doprinos restrukturiranju privreda tih zemalja. Neke od njih su investitorima služile samo za uvećavanje sopstvenih tržišta. U svrhu ostvarenja sopstvenih ciljeva, bez namere da se ostvari pozitivan efekat i uticaj i na privredu zemlje domaćina, preuzimani su, na primer, mnogi postojeći maloprodajni lanci. U radu će, stoga, biti analizirani kratkoročni i dugoročni efekti ovakvih oblika plasmana stranog kapitala, kao i mogući modaliteti za zaštitu domaće, srpske privrede.

Analize determinanti SDI koje će biti sprovedene u ovom radu podrazumevaju izvesne limite koje je bilo nemoguće izbeći, i koje treba imati u vidu pri tumačenju prezentovanih parametara i zaključaka. Ograničenja se pre svega odnose na unifikaciju i standardizaciju u oblasti evidentiranja SDI; naime, relativno mali broj zemalja u svetu u celosti prati uputstva i preporuke MMF-a za merenje SDI. Evropske tranzicione zemlje koriste različite statističke metode obračuna SDI, uzimaju u obzir različite komponente pri iskazivanju ulaznog i izlaznog kumulativa SDI i propisuju različite uslove kada je u pitanju sticanje kontrolnog paketa vlasništva nad preduzećem u pogledu rukovođenja. Osim toga, i vremenski periodi posmatranja se razlikuju i mogu dovesti do značajnih neslaganja u poređenju podataka tokom vremena. Sve to utiče na niz propusta u statističkim podacima vezanim za strane direktne investicije.

Termin "evropske zemlje u tranziciji", koji je korišćen u ovom radu, podrazumeva 16 zemalja: Albanija, BiH, Bugarska, Hrvatska, Češka Republika, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Poljska, Rumunija, Srbija, Crna Gora, Slovačka, Slovenija i BJR Makedonija. U sklopu ovako definisane klasifikacije, pod odrednicom "CE-5" (pet centralnoevropskih zemalja) se podrazumaju: Češka Republika, Mađarska, Poljska, Slovačka i Slovenija.

Evropska unija se širila tokom proteklih decenija, te pri tumačenju indikatora koji su korišćeni u analizama u ovoj tezi treba imati u vidu sledeću hronologiju: EU6-1972, EU9-1980, EU10-1985, EU12-1994, EU15-2004, EU25-2006, EU27. Analogno, za Evro zonu važi: EA11-2000, EA12-2006, EA13-2007, EA15-2008, EA16-2010, EA17.

Disertacija odnosno relevantna istraživanja podrazumevaju analizu postojeće domaće i strane literature. Kao relevantni statistički izvori su prevashodno korišćene baze podataka: *UNCTAD – World Investment Report*, *WIIW*, *World Bank*, *Eurostat*, NBS, RZS, itd, kao i nacionalne statistike za pojedinačne zemlje regiona CIE i JIE.

Imajući u vidu definisani predmet, polazišta i ciljeve istraživanja formulisan je odgovarajući teorijsko – metodološki okvir koji omogućava postizanje relevantnih i ispravnih zaključaka i rezultata, čime se ostvaruje poseban naučni i društveni doprinos. Samim tim teorijsko – metodološki okvir sazajno i logički u potpunosti prati i podržava planirano istraživanje, obezbeđujući da se sprovodi u okvirima definisanog predmeta istraživanja. Istraživački postupak u predloženoj disertaciji obuhvata formulaciju problema, definisanje koncepta istraživanja, sređivanje prikupljenog materijala i njegov prikaz, interpretaciju rezultata i izvođenje zaključaka, što doprinosi uočavanju ekonomskih pojava i tendencija danas, ali i u skorijoj budućnosti. Polazeći od osnovnog naučnog postulata da se do određenog saznanja dolazi metodološkim postupkom, kod obrade materije u ovom radu su korišćene određene naučne metode, i to: *deskriptivna metoda* kao opšta metoda naučnog istraživanja, uz pomoć koje se identifikuju i precizno opisuju determinante SDI u svetu, a posebno u zemljama u tranziciji, kao i niz parametara koji determinišu efekte liberalizacije tržišta u EZT, zatim *komparativna metoda* u okviru upoređivanja dostignutog nivoa ukupnog privrednog razvoja EZT, *kvantitativne metode* - pre svega metode *korelacije* (kumulativ ulaznih SDI sa izvozom) i *trenda*, zatim statističke metode (uključujući i *statističku grafiku*), metode *analize i sinteze* (u domenu spoznaje i uopštavanja u uzročno-posledičnim odnosima), kao i *induktivna i deduktivna metoda* (u segmentu davanja opštih ocena i zaključaka), *apstrakcija i konkretizacija*, *generalizacija*, *specijalizacija*, *analogija* itd. Istraživanje je, po potrebi, dopunjavano podacima iz već sprovedenih analiza i istraživanja.

U skladu sa predmetom i ciljem istraživanja predložene doktorske disertacije, postavljen je hipotetički okvir koji obuhvata ceo predmet istraživanja i koji usmerava istraživanje ka određenim aspektima liberalizacije tržišta i plasmana stranog kapitala.

Radne hipoteze odnosno pitanja na koja su u ovom istraživanju dati adekvatni odgovori su:

- Da li je liberalizacija tržišta bitan faktor privrednog razvoja?
- Da li zemlje u tranziciji imaju interes da zbog svojih privrednih i platno-bilansnih teškoća i deficita trgovinskog bilansa liberalizuju spoljnotrgovinsku politiku?
- Da li liberalizacija utiče na konkurenciju u uslovima otvorenog tržišta?
- Da li su strana ulaganja uticala na brži privredni rast evropskih zemalja u tranziciji, obzirom na nisku polaznu osnovu na početku tranzicionog perioda, početkom devedesetih?
- Da li u evropskim zemljama u tranziciji postoji pozitivna korelacija između ulaznih SDI i izvoza?
- Da li su SDI, tokom tranzicionog perioda, pozitivno uticale na strukturu robnog izvoza EZT?
- Da li su Evropski integracioni procesi uticali na plasman SDI u EZT?
- Koji su efekti stranih direktnih investicija u Srbiji?
- Da li će liberalizacija tržišta Srbije sa inostranstvom imati znatan uticaj na spoljnu trgovinu i povećanje izvoza?
- Da li se iskustva liberalizacije tržišta kod drugih zemalja u tranziciji može adekvatno primeniti na privredni razvoj u slučaju Srbije?

Obrada u skladu sa ciljevima i hipotezama sistematizovana je u nekoliko tematskih celina, međusobno povezanih, koje zapravo predstavljaju odgovarajući rezime istraživanja. Rad je podeljen i izložen u šest poglavlja:

Nakon **uvodnih** napomena, u prvom poglavlju po nazivom “**Aktuelne karakteristike globalizacije i liberalizacije**” na početku su date ključne determinante globalizacije, uključujući kratak pregled geneze globalizacije, nakon čega slede njeni pozitivni i negativni aspekti. U nastavku je pažnja posvećena strategijskim alijansama i multinacionalnim kompanijama kao nosiocima globalizacije, a sledi globalizacija svetskog tržišta, uticaj regionalizacije na performanse svetske trgovine i uticaj liberalizacije i privredni rast.

Na početku drugog poglavlja ove doktorske teze, “**Globalni tokovi kapitala**”, date su osnovne karakteristike tokova međunarodnog kapitala i motivacioni faktori stranih investitora. Zatim je diskutovana valorizacija rizika pri plasmanu stranog kapitala, nakon čega slede pojavni oblici, metode merenja i opšti preduslovi za privlačenje stranih direktnih investicija (SDI) i kao logičan nastavak ove teme, prednosti i negativni aspekti priliva. Na kraju drugog poglavlja analizirani su aktuelni tokovi SDI u svetu, kao i neke

specifične teme vezane za SDI kao što su zahtev domaćeg sadržaja i ekološki aspekti stranih ulaganja.

Treće poglavlje, **“Karakteristike nivoa privrednog razvoja u zemljama u tranziciji”**, započinje ekonomskim i političkim promenama u evropskim tranzicionim zemljama (EZT). Sledi pregled makroekonomskih indikatora razvoja EZT i odnos regionalnih integracija u Evropi i stranih direktnih investicije u sklopu čega je diskutovano jedinstveno evropsko tržište i trgovinska politika. U nastavku je pažnja fokusirana na uticaj EU na tranzicione zemlje i region JIE.

Četvrto poglavlje nosi naslov **“Strane investicije i trgovinska liberalizacija – uticaj na privredu evropskih tranzicionih zemalja”**. Na početku je dat pregled tokova SDI i karakteristika investicionog okruženja EZT, a sledi definisanje nacionalnih politika prema SDI i uticaj stranog kapitala na spoljnu trgovinu EZT. U nastavku ovog poglavlja su analizirani efekti trgovinske liberalizacije u EZT i uticaj Evropske unije na izvoz i SDI u evropskim zemljama u tranziciji, sa posebnim osvrtom na CEFTA Sporazum, a na kraju je data korelaciona analiza čiji je predmet odnos SDI i robnog izvoza EZT.

Peto poglavlje ove disertacije, **“Zaštita tržišta i potrošača u procesu liberalizacije”**, započinje funkcionisanjem tržišta u uslovima globalizacije i uticajem konkurencije i otvorenog tržišta na međunarodno poslovanje. U nastavku je razmatran odnos SDI i konkurencije u zemlji plasmana kapitala, a zatim su dati opšti postulati zaštite potrošača kao i specifičnosti zaštite potrošača u tranzicionim zemljama i posebno u EU. Na kraju je analiziran uticaj oglašavanja na zaštitu potrošača u procesu liberalizacije, kao i pozitivni i negativni aspekti liberalizacije tržišta sa stanovišta zaštite potrošača.

Na početku poslednjeg, šestog poglavlja pod nazivom **“Privreda republike Srbije i značaj stranog kapitala u uslovima liberalizacije”**, analiziran je tranzicioni proces u Srbiji. Sledi pregled makroekonomskih indikatora srpske privrede, kao i analiza spoljnotrgovinskih performansi Republike Srbije sa posebnim fokusom na uslove za intenziviranje izvoza (SWOT analiza). U nastavku je razmatrano koncipiranje trgovinske politike u uslovima liberalizacije. Na kraju su predmet analize performanse stranih direktnih investicija u Srbiji, efekti investicionih podsticaja, mere za unapređenje investicionog okruženja i rast SDI kao i optimalni sektori za strana ulaganja u Srbiji.

Na kraju ove doktorske teze su data **zaključna razmatranja**, a sledi **pregled skraćénica**, zatim **aneks** sa detaljnim prikazom relevantnih indikatora korišćenih u sprovedenom istraživanju, kao i **spisak korišćene literature**.

Napredak u tranziciji kod zemalja centralne Evrope pomerao je njihov izvoz sve više ka tehnološki intezivnim proizvodima, te je realno očekivati da bi i evolucija privrednog sistema kroz privatizaciju i restrukturiranje trebalo bi da unapredi i strukturne karakteristike srpske privrede. Srbija je danas u specifičnoj poziciji: stečana su, naime, velika iskustva u mnogim segmentima tranzicije koja se odigravala u drugim zemljama (na primer, u pogledu makroekonomskih politika, politike liberalizacije cena i spoljne

trgovine, privatizaciji i restrukturiranju realnog sektora, reformi društvenih delatnosti itd.). Ta iskustva su dovela do akumuliranja znanja o tome do čega dovode pojedine tranzicione politike i modeli, odnosno koji su rezultati njihove primene. Takođe, akumulirano je veliko znanje o tome koji to mehanizmi dovode do takvih rezultata, kao i koji su to mehanizmi koji dovode do formulisanja i sprovođenja tranzicionih politika, odnosno koji to preduslovi treba da budu ispunjeni kako bi se uspešno realizovale određene politike. U tom pogledu, kašnjenje Srbije predstavljalo je šansu da se uči na greškama drugih, odnosno da se ne ponavljaju greške koje su drugi već učinili. Novi privatni sektor u Srbiji raste, ali ne predstavlja onoliku pokretačku snagu kakvu je predstavljao u nekim drugim zemljama u tranziciji, gde je vrlo brzo postao osnovni nosilac ekonomskog napretka. Uzroci tome su, prvo, činjenica da je privatni sektor postojao i bio relativno razvijen i pre oktobarskih promena, dok je u većini tranzicionih zemalja on počinjao od nule i, stoga, vrlo brzo rastao u prvim fazama. Bitan ograničavajući činilac razvoja privatnog sektora u Srbiji je i bankarski sistem, koji ni iz bliza nije uspevao da prati potrebe finansiranja (a stari, državni bankarski sistem, nije ni imao tu ulogu, pa kreditiranja privatnih preduzeća praktično nije ni bilo). Glavni izvor novca za investicije i dalje su dobit firme i sredstva vlasnika, što onemogućava brži razvoj. Tu su svi ostali problemi koji opterećuju privredni život u Srbiji i donose barijere ulasku: složene administrativne procedure, slabo sprovođenje zakona i zaštita ugovora, odnosno generalno niska pravna sigurnost, često nekooperativne lokalne vlasti, problemi sa gradnjom i građevinskim zemljištem i slično. Niz pozitivnih, ali i negativnih iskustava evropskih tranzicionih zemalja koje su, u odnosu na našu zemlju, već daleko poodmakle u reformama i procesu prilagođavanja tržišnom sistemu privređivanja, svakako je od neprocenjivog značaja. Analizom tih iskustava moguće je, uz adekvatno prilagođavanje specifičnostima i situaciji u kojoj se naša zemlja trenutno nalazi, izbeći ili barem ublažiti niz negativnih tendencija u procesu prestrukturiranja, a koje su bile prisutne u pomenutim zemljama tokom poslednje decenije.